

УДК 94(477.54)«193»:[323.3:66-051]

DOI: 10.26565/2220-7929-2020-57-12

Любавський Роман Геннадійович

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: lubavsky@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-3496-9699

«МІСТО СОНЦЯ – РАЙОН ХТЗ»: ПРОСТІР, ОБРАЗИ, ПАМ'ЯТЬ

У роботі здійснено аналіз проєкту створення «Нового Харкова» – «соціалістичного містечка» для робітників Харківського тракторного заводу (ХТЗ) на рівні розробки, реалізації та пам'яті про нього. Сьогодні простір «містечка» є серцевиною Індустріального (1934–2016 рр. Орджонікідзевського) району Харкова, розташованого на північно-східній околиці міста. У статті аналізується проєкт «містечка», повсякденні практики його мешканців у 1930-ті, образ району в путівниках по місту, символічні зміни, що відбулись у топоніміці району під час декомунізації. Встановлено, що авторами-розробниками проєкту був колектив молодих архітекторів на чолі з П. Альошиним. Проєктувальники намагались реалізувати суспільні ідеали епохи завдяки специфічним архітектурним рішенням. Передбачалося, що всі мешканці містечка будуть робітниками, побут яких буде максимально усупільнено. Для цієї мети у квартирах не було запроєктовано кухонь, що мало забезпечити відвідування закладів громадського харчування. Окремі неприйнятні ідеї (з'єднання будинків коридорами-мостами на рівні другого поверху) були відкинуті на перших стадіях реалізації. Автори путівників по місту протягом другої половини ХХ ст. радили гостям та мешканцям міста відвідати район «соціалістичного містечка». Його опис, хоч і позбавлений пафосу років першої п'ятирічки, втім, маркується як «зразковий», «затишний», «зелений». Позитивний образ району маргіналізується на початку 1990-х років. Із занепадом економіки, розвалом соціальної сфери підприємств робітничі райони та містечка в Україні втрачають метафоричний сенс свого існування. Район ХТЗ не був винятком. Аналіз змін у топоніміці району свідчить, що під час

©Любавський Р. Г., 2020

декомунізації його простір був позбавлений найбільш одіозних радянських політичних діячів (С. Орджонікідзе, С. Косіор та ін.). Більша частина вулиць була названа на честь радянський діячів, життя чи діяльність яких безпосередньо стосуються розвитку району та/чи Харкова. Нові топонімічні назви відображають історичний контекст виникнення та сутність робітничої околиці.

Ключові слова: *Харківський тракторний завод (ХТЗ), «Новий Харків», «соцістечко», простір, образ, декомунізація.*

На сучасному етапі розвитку студій з міської історії дослідники все частіше аналізують не лише фізичний, а й символічний простір міста. Місто розглядається як семіотичний текст, який творять та оновлюють різні суспільні актори та агенти пам'яті. Для розуміння морфології цього «тексту» важливим є вивчення становлення та еволюції образів міського простору. Увага до таких проблем відчутно посилюється в історіографії. Методологічним проблемам дослідження урбаністичних образів, практик пам'ятання та забування присвячено вже кілька десятків засадничих досліджень. Проблема осмислення символічного простору українських міст була актуалізована суспільно-політичними змінами, що відбулися в державі протягом останніх років. Війна символів та візій пам'яті, що репрезентовані у структурі міського ландшафту й топоніміці, загострилася із початком декомунізації в Україні. Сьогодні існує значна кількість досліджень, в яких проаналізовано загальну специфіку та регіональний аспект цього процесу (Assman 2019; Gaidai 2016, 84-100; Haidai та ін. 2018; Posokhov 2017, 277-91).

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію образу «соціалістичного містечка» від епохи модернізації до декомунізації, роль різних агентів пам'яті в цьому процесі. Поставлену мету реалізовано в чотири етапи. Докладно розглянемо кожен із них.

На першому етапі реконструйовано проєкт будівництва «Нового Харкова» – містечка для робітників Харківського тракторного заводу, збудованого у 1930-ті (Liubavs'kyi 2016, 57-70). Було поставлено завдання виявити основні маркери образу містечка, яким його бачили партійні діячі, архітектори, журналісти, адміністрація підприємства та робітники протягом 1930-х років. В перших проєктних документах виселок для робітників був названий «новим пролетарським центром», розташованим поряд із столицею УРСР (ДАКхО, 1). Після початку будівництва заводу й містечка кореспонденти представляли «Новий Харків» «радянським містом соціалістичного типу» (Buduvannia mista

1930, 4), «соцмістом», життя в якому змінить побут робітників (Dement'ev 1931, 340). Автори спеціальних праць, присвячених містечку, назвали його «соціалістичним вогнищем нового побуту», «комбінатом будинків-комун», що не знатиме ні околиць, ні центру (Dement'ev 1931, 340). Вони наголошували на тому, що виразною ознакою простору містечка буде наявність великої зеленої зони 53 м² на душу населення, замість 2-3 м² у «старих» містах (Vol's'kyi, Vorfin 1930, 45). Ці характеристики сприяли формуванню ідеалізованого образу містечка, мали підсилити символічний розрив зі старим капіталістичним світом і міським простором (Fred 1933). Гігієнічність житла в такому «місті-санаторії» мала сприяти оздоровленню населення (Vol's'kyi, Vorfin 1930, 34-40). Подібних описів і характеристик простору містечка можна навести ще чимало. Можемо констатувати, що основними принципами містечка для робітників Харківського тракторного заводу в першій половині 1930-х років, на думку тогочасних авторів, були раціональне планове будівництво житлових будинків, максимальне усупільнення побуту, гігієнічність житла, наявність великої площі зелених насаджень.

На другому етапі дослідження проаналізовано образ району на шпальтах путівників по місту, виданих у другій половині ХХ – в перші десятиліття ХХІ ст. Агентами пам'яті про район в цей час стають автори-упорядники та укладачі путівників. Як засадничу методологічну рамку взято твердження, що місто постійно змінюється, перебуваючи в пошуку власного обличчя. Простір міста не є сталим, раз і назавжди визначеним, оновлення фізичного та символічного простору міста відбувається повсякчас. Це відбивається у змінах практик саморепрезентації міста. Показовими тут є путівники по місту. Перелік та послідовність пам'ятних місць, які необхідно відвідати у місті, формує ієрархію його символічного простору. Одні місця пам'яті фіксуються в путівниках протягом століть, другі зникають відповідно до змін політичної кон'юнктури в суспільстві. Як відомо, проекти соціалістичних міст у СРСР не були реалізовані повною мірою. «Новий Харків» не був винятком.

Один із перших описів «соцмістечка» знаходимо в путівнику по Харкову, виданому Харківським обласним видавництвом 1958 року. Важливо відзначити, що путівник двомовний, тексти подані українською та англійською. Тобто упорядники прагнули репрезентувати місто не лише вітчизняному читачеві. Про «містечко» (Орджонікідзевський район міста) інформація подана в розділі «Комунальне господарство». Опис простору позбавлений величного пафосу. Автори пишуть про нього більш стримано порівняно із публікаціями 1930-х років, характеризують

його як вдалий приклад будівництва «житлового масиву для робітників тракторного заводу». Вони відзначають, що для «селища в районі ХТЗ» властива рядкова забудова будинків, що забезпечує найкраще освітлення квартир, житлові квартали відокремлені від підприємства широкою зеленою смугою (Mukhaievych 1958, 88).

Попри всю ідеологічну важливість будівництва «соцміста», головним об'єктом був все ж таки тракторний завод. Найчастіше саме він був пам'ятним місцем і місцем пам'яті для укладачів путівників. Зокрема, автори путівника, виданого 1967 року, пропонували туристам завершити один із маршрутів на території ХТЗ, біля пам'ятника С. Орджонікідзе (Niemchonok, Sarana 1967, 152-54). Про «Новий Харків» у цьому тексті немає жодного слова. Проте в іншому виданні Орджонікідзевському району присвячено окремий підрозділ. Автори пишуть про нього в контексті розвитку міського господарства в міжвоєнні роки. За оцінкою авторів, у цей час Харків збагатився «чудовим виселком для робітників тракторного заводу» (D'iachenko, Umanskii, Oleinik 1967, 16). Укладачі путівника відзначають, що в роки післявоєнної відбудови він став справжнім «робітничим містом», що розвивалося і протягом наступних десятиліть. Автори відзначили, що важливим імпульсом у житті району була поява будинку культури – центру культурного життя. Образ району є дещо ідеалізованим, подібним до образу початку 1930-х років – облаштовані будинки із клумбами, розвинена інфраструктура, зелені насадження і паркова зона (D'iachenko, Umanskii, Oleinik 1967, 36).

Варто відзначити видання, у яких район ХТЗ є самостійним туристичним об'єктом. Автори путівника «Харьков за один день. Две экскурсии по городу без экскурсовода» відзначають, що туристу необхідно обов'язково відвідати «виселок тракторобудівників», відокремлений від міського шуму та потоку машин широкою парковою зоною (Andreeva, Oleinik 1973, 68; 1976, 90; 1982, 58).

Розвиток міського господарства, поява в Харкові нових житлових масивів протягом 1970–80-х років зумовили злиття, за висловом авторів путівників, «так званого Нового Харкова» з іншими районами міста. Проте простір «виселку тракторобудівників» до певної міри зберіг свою індивідуальність, оскільки в його плануванні відбилися «прогресивні риси соціалістичного містобудування» (Leibfreid, Reusov, Tits 1985, 107). Окремі автори відзначали, що планова забудова «соцмістечка», закладена в 1930-ті роки надала стимул масовому житловому будівництву в цьому районі, а виселок тракторобудівників і в середині 1980-х років є зразковим (Orlenko 1986, 142).

Зі здобуттям Україною незалежності «соцістечко» фактично зникає зі шпальт путівників. Автори путівників охоче складають туристичні маршрути центральними вулицями міста. Криза промислового виробництва зумовила втрату суспільного інтересу до індустріальних об'єктів. Простори навколо них маргіналізувалися в суспільному дискурсі, із «місця робітничої слави» вони перетворилися на «сірі» промислові зони.

На третьому етапі дослідження здійснено аналіз змін, які відбулися в топоніміці та символічному просторі Індустріального (1934–2016 рр. Орджонікідзевського) району Харкова. Можна цілком погодитись із висновком С. Посохова, що «майже усі роки періоду незалежної України (а то й ще з кінця 1980-х рр.) у справі пояснення минулого широкому загалу лідерство тримали й тримають здебільшого журналісти та політики» (Posokhov 2017, 280). Їхня активність як промоутерів окремої версії історичної пам'яті призвела до іншування та негативації «радянського» як такого. Декомунізація центральних районів міста відбувається під гаслом відновлення історичної пам'яті та справедливості, повернення втрачених та забутих імен. Утім, окремі райони міста (наприклад, Індустріальний) були створені в часи радянської модернізації і просто не мають іншого минулого, ніж радянське. Чи означає це, що вони зовсім не мають минулого? Природно, що простір таких промислових районів насичений топонімами, які відображають радянсько-ностальгічний наратив пам'яті. Втім, його проекція на міську топоніміку є не лише спадщиною тоталітарної влади, а й результатом промоції сучасників доби незалежності України.

Фантомні болі столичного статусу Харкова стали помітними в медійному просторі на початку 1990-х років, коли К. Кеворкян створив авторську програму, а згодом і відеоканал «Перша столиця». Контент каналу «для справжніх харків'ян» складався з матеріалу на історичну тему, підготовленого людьми без фахової освіти. Політики Харкова також неодноразово виступали як агенти пам'яті, підживлювали дискурс «столичності» Харкова. Це відбилося в топоніміці району. Зокрема, 2011 року Харківська міська рада вирішила «з метою вшанування вагомості історичної події в історії міста Харкова – проголошення Радянської влади в Україні та набуття Харковом статусу столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки, визнання видатних заслуг попередніх поколінь у розвитку індустріального і наукового потенціалу нашого міста, з огляду на історію створення і реалізації проекту Соціалістичне місто “Новий Харків”... найменувати сквер по проспекту Орджонікідзе, 6 (Орджонікідзевський район) ім'ям Радянської

Україні» (Kharkivs'ka mis'ka rada). У наступні роки очільники міста під час демонтажу радянських пам'ятників стверджували, що вони будуть перенесені в район ХТЗ. Одним із перших, кого «прописали» в цьому місці, був монумент на честь проголошення радянської влади в Україні, демонтований 2011 року (Khar'kov rasproshchalsia). Туди ж, до робітничої околиці, 2013 року планували перенести погруддя героїв-комсомольців зі скверу Перемоги в центральній частині міста (Pohruddia heroiv-komsomol'tsiv). ЗМІ поширювали ідею про те, що ці пам'ятники будуть встановлені поблизу будинку культури Харківського тракторного заводу, на території згаданого скверу. Журналісти наводили різні ідеї щодо зміни функціонального призначення цього простору. Головний архітектор міста С. Чечельницький висловлював думку, що це має бути територія з ностальгійною атмосферою, яку формували б не лише перенесені пам'ятники, а й елементи соціальної інфраструктури на кшталт автоматів із газованою водою. Керівники міських комунальних закладів, управлінці та політики неодноразово говорили про можливість/доцільність створення в Індустріальному районі «музею тоталітаризму» або «парку скульптури тоталітарного періоду». Такі ідеї є доволі типовими. Проекти створення подібного парку не раз обговорювалися в Україні, зокрема в столиці. В інших країнах із пострадянським минулим (Угорщина, Литва) такі проекти успішно реалізовано (Gaidai 2016, 84–100).

«Новий Харків» було збудовано за межами «старого» Харкова й на противагу йому. Цей простір був архітектурним маніфестом, у якому мали втілитися нові ідеї організації соціально-економічного життя. Сьогодні ці ідеї стали маргінальними. Символи радянської епохи поступово зникають з міського простору українських міст. Тому міські анклавні соціалістичних містечок є такими, що самим своїм існуванням (архітектурне планування, зонування внутрішньоквартирного простору тощо) нагадують про радянські утопічні проекти. В умовах актуалізації проблем збереження історичної спадщини, іншування радянського, намагання винести його за межі міського центру є символічним актом боротьби за ідеали нової політичної системи. Вони є складовою сучасної історичної політики та вписуються в наявний наратив.

Розглянемо, як змінився топонімічний простір району в умовах декомунізації протягом 2015–16 років. Протягом вказаного часу було перейменовано власне назву району, 16 вулиць і провулків, один сквер (див. таблицю 1). Майже половина вулиць була названа на честь радянських культурних діячів (архітектори, художники, графіки, актори), які працювали та/чи народилися в Харкові. Логічним і виправданим є рішення назвати проспект на честь П. Алюшина —

головного архітектора соціалістичного містечка «Новий Харків». Існування вулиці, названої на честь В. Біблика, багаторічного директора ХТЗ, органічно відображає специфіку району. Загалом нові топонімічні назви відображають історичний контекст виникнення та сутність робітничої околиці.

Сьогодні територію Індустріального району активно забудовують та реконструюють. Упорядкованими є окремі парки і сквери. Багато в чому цьому сприяє поява нових культових будівель. У 2004 році збудовано Олександрівський храм. Десять років він розташовувався на проспекті С. Косіора, 2015 року його перейменовано на Олександрівський. Відзначимо, що навпроти храму, на вулиці імені Біблика (раніше Другої п'ятирічки), до 2011 року стояв пам'ятник першому харківському трактору — символу радянської модернізації. Лише кілька десятків метрів відділяло його від першого православного храму, збудованого на цій пролетарській околиці міста. Монумент сім років був розташований навпроти храму, що підкреслювало символічні зміни, які відбуваються в районі. Зараз на цьому місті фонтан та дитяча зона відпочинку. У 2015 році пам'ятник після тривалої реконструкції поставили поряд із Палацом культури ХТЗ у сквері Тракторобудівників (раніше імені Радянської України), неподалік від будівлі заводу.

На четвертому етапі дослідження здійснено аналіз діяльності представників громади міста й району як промоутерів пам'яті про район. Протягом 1990-х років район ХТЗ здобув репутацію кримінального осередку міста. Сьогодні, за офіційними даними, район ХТЗ втратив свої позиції в рейтингу кримінальних районів міста вже кілька років тому. Проте цей образ є доволі усталеним. Його використовують журналісти національних ЗМІ, складаючи (анти)рейтинги подібних районів по всій країні (Top-10 orasneishykh), автори популярних мемів. Сьогодні ми можемо спостерігати певну деконструкцію усталеного образу небезпечного простору. За висновками науковців, які досліджували стан збереження інфраструктури району, він має доволі великий туристичний потенціал (Blinkova, Pavlenko 2005, 121-4). Екскурсії до нього стають дедалі більш затребуваними. Журналісти окремих всеукраїнських видань та популярних молодіжних інтернет-порталів пропонують харків'янам відвідати цей район. Фотографи почали рекомендувати їх молодятим як місце для фотосесії, що може свідчити про поступове позбавлення району статусу депресивного. Примітно, що вони розповідають саме про ідею створення «Нового Харкова», намагаються показати його особливості. Автори свідомо чи ні намагаються «пом'якшити» жорсткий образ району, зробити його більш людським, таким, що має

свою внутрішню привабливість. Захопиви розповіді в інтернет-блогах про подорож до Індустріального району стали типовим явищем. До цього долучаються відомі в Харкові екскурсоводи (М. Розенфельд та ін.) та блогери-початківці. Варто відзначити, що активна діяльність щодо деконструкції негативного образу району, що сформувався протягом 1990-х років, відбувається у мережі Facebook. Сьогодні є кілька груп, назви яких промовисті та ілюструють настрої громади («Типичное ХТЗ», «Новий ХТЗ», «Ревіталізація ХТЗ», «ХТЗ вчера и сегодня» та ін.). Помітним є суспільний запит на зміну образу району.

Отже, образ соціалістичного містечка «Новий Харків» почав формуватися в 1930-ті роки. Його основними маркерами були раціональність, гігієнічність житла, значна кількість зелених насаджень. Агентами, що репрезентували цей образ, були представники радянської влади, адміністрація заводу, кореспонденти газет. Проект «Нового Харкова», як і інших соцімістечок СРСР, фактично було провалено. Утопічні, радикальні спроби розірвати усталену міську тканину поступаються місцем іншим містобудівним концепціям, тому образ соціміста з другої половини 1930-х років перестає бути релевантним. Автори повертаються до висвітлення образу «Нового Харкова» наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, коли він зливається зі «старим» містом. Образ містечка в путівниках по місту в цей період є не ідеалістичним, проте стримано позитивним. Укладачі міських путівників використовують той самий набір маркерів, що й автори 1930-х років. Проте опис простору позбавлений величного пафосу років перших п'ятирічок. Натомість автори описують «Новий Харків» (Орджонікідзевський район міста) як затишний, тихий, зелений. У такий спосіб відбувається певна доместикація містобудівної утопії «Нового Харкова». Стрімкий амбітний проект, який був спрямований у майбутнє, відкинув сталі архітектурні традиції та принципи, перетворився на затишний «виселок тракторобудівників», відокремлений від міського шуму та потоку машин широкою парковою зоною. Протягом 1990-х років образ району як робітничого центру зникає, натомість домінантним стає образ кримінального осередку Харкова. Цей образ є стійким і сьогодні, про що свідчить інтернет-фольклор у вигляді мемів тощо. Останнім часом у мережі Facebook з'явилося чимало тематичних груп, присвячених району ХТЗ. Аналіз публікацій їхніх дописувачів свідчить про посилення уваги місцевої громади до проблем збереження історико-культурної спадщини району.

Таблиця 1. Перелік перейменувань елементів вулично-дорожньої мережі Харкова протягом 2015–16 років.

№	Стара назва	Нова назва
1	Другої П'ятирічки вул.	Бібліка вул.
2	Косіора просп.	Олександрівський просп.
3	Орджонікідзе просп.	Архітектора Альошина просп.
4	Сімнадцятого Партз'їзду вул.	Северина Потоцького вул.
5	Сімнадцятого Партз'їзду пров.	Северина Потоцького пров.
6	Соколова вул.	Косарева вул.
7	Третього Інтернаціоналу вул.	Генерала Момота вул.
8	Тухачевського вул.	Душкіна вул.
9	Фабрика-Кухня вул.	Оскільський пров.
10	Фрунзе в-д	Індустріальний в-д
11	Фрунзе просп.	Індустріальний просп
12	Червоноармійський пров.	Затишн्यानський пров.
13	Червонопартизанська вул.	Крушельницького вул.
14	Червонопартизанський пр-д	Крушельницького пр-д
15	Червонопартизанський пров.	Крушельницького пров.
16	Щербакова вул.	Михайла Водяного вул.
17	Сквер ім. Радянської України	Сквер «Тракторозаводський»
18	Орджонікідзевський район	Індустріальний район

References / Бібліографія

Andreeva, G., Oleinik, V. *Khar'kov za odin den'. Dve ekskursii po gorodu bez ekskursovoda*. Khar'kov, 1973. (In Russian)

Андреева, Г., Олейник, В. 1973: *Харьков за один день. Две экскурсии по городу без экскурсовода*. Харьков.

Andreeva, G. K., Oleinik, V. V. *Znakom'tes' - Khar'kov: putevoditel'*. Khar'kov, 1976. (In Russian)

Андреева, Г. К., Олейник, В. В. *Знакомьтесь - Харьков: путеводитель*. Харьков, 1976.

Andreeva, G. K., Oleinik, V. V. *Znakom'tes' - Khar'kov: putevodytel'*. Khar'kov, 1982. (In Russian)

Андреева, Г. К., Олейник, В. В. *Знакомьтесь - Харьков: путеводитель*. Харьков, 1982.

Assman, A. *Zabvenie istorii - oderzhymost' istoriei*. Moskva, 2019. (In Russian)

Ассман, А. *Забвение истории — одержимость историей*. Москва, 2019.

Blinkova, O., Pavlenko, A. 2005: *Sistemul Informațional Geographic al punctelor de reper turistice ale orașului – folosirea lui în scop turistic și de conservare*. Amfiteatru Economic, no. 18, pp. 121-24.

Budivannia mista navkolo Traktornooho zavodu. Visti VUVK, 8 kvitnia, 1930, s. 4. (In Ukrainian)

Будування міста навколо Тракторного заводу. Вісті ВУВК, 8 квітня, 1930, с. 4.

Derzhavnyi arkhiv Kharkivs'koi oblasti (DAKhO), f. 5652, op. 1, spr. 2862, ark. 1. (In Ukrainian)

Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 5652, оп. 1, спр. 2862, арк. 1.

Dement'ev, A. *Stroitel'stvo sotsgoroda «Novyi Khar'kov»*. *Na vysshuii stupen'*, no. 14, 1931, s. 340. (In Russian)

Дементьев, А. *Строительство соцгорода «Новый Харьков»*. *На высшую ступень*, № 14, 1931, с. 340.

D'iachenko, N. Umanskii, M. Oleinik, V. *Khar'kov. Putevodytel' = Kharkov: guide book*. Khar'kov, 1967. (In Russian)

Дьяченко, Н. Уманский, М. Олейник, В. *Харьков. Путеводитель = Kharkov: guide book*. Харьков, 1967.

Fred, E. *Foreign workers in a soviet Tractor plant*. Moscow, 1933.

Gaidai, A. *Park pamiatnikov kak forma instutualizatsii pamiatii o kommunisticheskom periode: tsentral'noevropeiskii i ukrainskii kontekst*. V sb.: *Istoriia, pam'iat', polityka. Zbirnyk statei*, Kyiv, 2016, s. 84-100. (In Russian)

Гайдай, А. *Парк памятников как форма институализации памяти о коммунистическом периоде: центральноевропейский и украинский контекст*. В сб.: *Історія, пам'ять, політика. Збірник статей*. Київ, 2016, с. 84-100.

Haidai, O. etc. Polityka i pam'yat'. Dnipro – Zaporizhzhia – Odesa – Kharkiv. Vid 1990-kh do s'ohodni. Lviv, 2018. (In Ukrainian)

Гайдай, О. та ін. Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні. Львів, 2018.

Kharkivs'ka mis'ka rada Kharkivs'koi oblasti. Rishennia vid 06.07.2011 r. No. 354/11. Available at: <https://www.gov.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=49384&base=27> [Accessed: 23 May 2020]. (In Ukrainian)
Харківська міська рада Харківської області. Рішення від 06.07.2011 р. № 354/11. Available at: <https://www.gov.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=49384&base=27> [Accessed: 23 May 2020].

Khar'kov rasproshchalsia s sovetskim proshlym. Available at: <<http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/kharkov-racproshchalcja-c-covetckim-proshlym.html>> [Accessed: 23 May 2020]. (In Russian)

Харьков распрощался с советским прошлым. Available at: <<http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/kharkov-racproshchalcja-c-covetckim-proshlym.html>> [Accessed: 23 May 2020].

Leibfreid, A., Reusov, V., Tits, A. *Khar'kov: Arkhitektura. Pamiatniki. Novostroiki: putevoditel'*. Kharkov, 1985. (In Russian)

Лейбфрейд, А., Реусов, В. Тиц, А. *Харьков: Архитектура. Памятники. Новостройки: путеводитель*. Харьков, 1985.

Liubavs'kyi, R. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv Kharkova u 1920-ti roky - na rochatku 1930-kh rr.* Kharkiv, 2016. (In Ukrainian)

Любавський Р. *Повсякденне життя робітників Харкова у 1920-ті - на початку 1930-х рр.* Харків, 2016.

Mus''iev, S. *Traktorohrad*. Kharkiv, 1931. (In Ukrainian)

Мус'єв, С. *Трактороград*. Харків, 1931.

Mykhaievych, M. A. *Kharkiv: guide book = Kharkiv: putivnyk*. Kharkiv, 1958. (In Ukrainian)

Михаевич, А. М. *Kharkiv: guide book = Харьков: путівник*. Харків, 1958.

Niemchonok, V. Ia., Sarana, O. L. *Kharkiv. Pam'iatni istorychni mistsia: Korotky putivnyk*. Kharkiv, 1967. (In Ukrainian)

Немчонок, Б. Я., Сарана, О. Л. Харків. *Пам'ятні історичні місця: Короткий путівник*. Харків, 1967.

Novyi Khar'kov: na KhTZ khoteli postroit' poselok budushchego bez bytovykh khlopot. Available at: <<http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/novuу-harkov-na-htz-hoteli-postroit-poselok-budushchego-bez-bytovyh-hlopot-764891.html>> [Accessed: 23 May 2020]. (In Russian)

Новый Харьков: на ХТЗ хотели построить поселок будущего без бытовых хлопот. Available at: <<http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/novuу-harkov-na-htz-hoteli-postroit-poselok-budushchego-bez-bytovyh-hlopot-764891.html>> [Accessed: 23 May 2020].

Orlenko, I. A. *Turystu o Khar'kove = Kharkov. A tourist's guidebook: putevoditel'*. Khar'kov, 1986. (In Russian)

Орленко, И. А. *Туристу о Харькове = Kharkov. A tourist's guidebook: путеводитель*. Харьков, 1986.

Pohruddia heroiv-komsomol'tsiv perenesut' u skver Radians'koi Ukrainy. Available at: <<http://www.city.kharkov.ua/uk/news/pogruddya-geroyiv-komsomoltsiv-perenesut-u-skver-radyanskoyi-ukrayini-22150.html>> [Accessed: 20 May 2020]. (In Ukrainian)

Погруддя героїв-комсомольців перенесуть у сквер Радянської України. Available at: <<http://www.city.kharkov.ua/uk/news/pogruddya-geroyiv-komsomoltsiv-perenesut-u-skver-radyanskoyi-ukrayini-22150.html>> [Accessed: 20 May 2020].

Posokhov, S. Profesiini istoryky i polityka pam"iati v kharkivs'komu rehioni (doba nezaleznoi Ukrainy). *Istoriografichni ta dzhерелозnavchi problemy istorii Ukrainy*. Dnipro, 2017, s. 277-91. (In Ukrainian)

Посохов, С. Професійні історики і політика пам'яті в харківському регіоні (доба незалежної України). *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпро, 2017, с. 277-91.

Top-10 opasneishykh spal'nykh raionov Ukrainy. Available at: <<https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-opasneishih-spalnyh-raionov-ukrainy.html>> [Accessed: 18 May 2020]. (In Russian)

Топ-10 опаснейших спальных районов Украины. <<https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-opasneishih-spalnyh-raionov-ukrainy.html>> [Accessed: 18 May 2020].

Vol's'kyi, V., Borfin, B. Kharkivs'kyi traktornyi zavod i Novyi Kharkiv. Kharkiv, 1930. (In Ukrainian)

Вольський, В., Борфін, Б. *Харківський тракторний завод і Новий Харків*. Харків, 1930.

Liubavskiy Roman Hennadiiovych

Candidate of Historical Science, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: lubavsky@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-3496-9699

**‘CITY OF THE SUN – DISTRICT OF THE KhTZ’: SPACE,
IMAGES, MEMORY**

The paper analyzes the project of creation of “New Kharkiv” – a “socialist town” for workers of Kharkiv Tractor Plant (KhTZ) at the level of its development, implementation and memory. Today, the space of “the town” is the heart of the Industrialnyi (1934–2016 Ordzhonikidzevskiy) district of Kharkiv, located on the northeast outskirts of the city. The article analyzes the project of “the town”, everyday practices of its inhabitants in the 1930s, the image of the district in city guides, the symbolic changes that took place in the toponymics of the district during decommunization. It has been established that the authors and developers of the project were a team of young architects led by P. Alyoshin. The designers tried to realize the social ideals of the era through specific architectural solutions. It was assumed that all the residents of the town would be workers whose way of life would be in socialized to the limit. For this purpose, no kitchens were designed in the apartments, which was intended to provide public eating facilities. Some odious ideas (connecting the houses with corridor-bridges at the second floor level) were rejected in the early stages of implementation. The authors of city guides during the second half of the XX century. advised guests and residents of the city to visit the area of the “social town”. Although its description is devoid of the pathos of the first five-year plan, it is labeled “model”, “cozy”, “green”. The positive image of the area was marginalized in the early 1990s. With the decline of the economy, the collapse of the social sphere of enterprises, the working districts and towns in Ukraine lose their metaphorical meaning. The KhTZ area was no exception. The analysis of changes in the toponymics of the district shows that during the decommunization its space was deprived of the most odious Soviet political figures (S. Ordzhonikidze, S. Kosior, etc.). More than half of the streets were named after Soviet figures who are directly related to the development of the area and/or worked/were born in Kharkiv.

New toponymic names reflect the historical context of origin and the essence of the working outskirts.

Keywords: *Kharkiv Tractor Plant (KhTZ), “New Kharkiv”, “social town”, space, image, decommunization.*

Любавский Роман Геннадьевич

кандидат исторических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Площадь Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина

Email: lubavsky@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-3496-9699

«ГОРОД СОЛНЦА – РАЙОН ХТЗ»: ПРОСТРАНСТВО, ОБРАЗЫ, ПАМЯТЬ

В работе осуществлен анализ проекта создания «Нового Харькова» – «социалистического городка» для рабочих Харьковского тракторного завода (ХТЗ) на уровне разработки, реализации и памяти о нем. Сегодня пространство «городка» является сердцевинной Индустриального (1934–2016 гг. Орджоникидзевого) района Харькова, расположенного на северо-восточной окраине города. В статье анализируется проект «городка», повседневные практики его жителей в 1930-е годы, образ района в путеводителях по городу, символические изменения, произошедшие в топонимике района во время декоммунизации. Установлено, что авторами-разработчиками проекта был коллектив молодых архитекторов во главе с П. Алешиным. Проектировщики пытались реализовать общественные идеалы эпохи благодаря специфическим архитектурным решениям. Предполагалось, что все жители города будут рабочими, быт которых будет максимально обобществлен. Авторы путеводителей по городу в течение второй половины XX в. советовали гостям и жителям города посетить район «соцгорода». Его описание хоть и лишено пафоса лет первой пятилетки, впрочем, маркируется как «образцовый», «уютный», «зеленый». Проект «Нового Харькова», как и других соцгородов СССР, фактически был провален. Утопические, радикальные попытки разорвать устоявшуюся городскую ткань уступают место другим градостроительным концепциям, поэтому образ соцгорода со второй половины 1930-х годов перестает быть релевантным. В конце 1950-х – в начале 1960-х годов

образ района в путеводителях является не идеалистическим, однако сдержанно положительным. Составители городских путеводителей используют тот же набор маркеров, что и авторы в 1930-х годах. Позитивный образ района маргинализируется в начале 1990-х годов. С упадком экономики, развалом социальной сферы предприятий рабочие районы и городки в Украине теряют метафорический смысл своего существования. Район ХТЗ не был исключением. Анализ изменений в топонимике района свидетельствует, что во время декоммунизации его пространство было лишено самых одиозных советских политических деятелей (С. Орджоникидзе, С. Косиор и др.). Большая часть улиц была названа в честь советский деятелей, которые имеют непосредственное отношение к развитию района и/или работали, родились в Харькове. Новые топонимические названия отражают исторический контекст возникновения и сущность рабочей окраины.

Ключевые слова: *Харьковский тракторный завод (ХТЗ), «Новый Харьков», «соцгородок», пространство, образ, декоммунизация.*